

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүн эгелээн

№ 69 (14793)

1992 чылдың апрель 9, четверг

Солунга ат саган шажы 22.20.

Чагыдар өртөз 10 ноп. Садаг өртөз 1 рубль.

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИ Б. Н. ЕЛЬЦИННИҢ ЧУГААЗЫ

Хундугут Дарга! Хундугут улус депутаттары! Россия Федерациязының хамааттары!

Улус депутаттарының бешинчи Съездин эртенке үздөн бээр беш айларын дүргүзүндө, Россияга улуг өскөрүлүшкүнөр болууда. Олардын бири аай уткалык эвез үчүнел көрүп турар. Билдиг болжар, бир байдалга хамаарыштыр маргылдаалар кылдынып болбос. Ол чүд дүргө чаартылалар кажан бою бээр ирги деп төнүчү чок маанайкынар кылдыр, эн чүгөрү арганы шилеп алыр дээр үрө-түнел чок маргылдаалар кылдыр үчүнел доозулган ол болур. Бөгүнгү реформалар боттот чүдү апарган. Реформалар чоруп эгелээн, олар баштайгы боттот болгаш боттот эвез түнелдерин берип эгелээн.

Бистин соругуламыс — оларны боттатышыкынын чоруп турары хааныз-биле аналгашы, чүгө баш уур болашкынардаан эвез, а амырлардан түнелдерин кылдыр болур. Кылдынып чүдүлгө боттот үчүнелешкенин бээрини мурунда чүдүлгө эгелээн бис, ол үздө экономикамыс, социал таламыс калдык байдалды турганмы, Россия кургунез реформалар мурунда калдык байдалды турганмы деп айттырганын барымадалап көрү керек.

Ол дугайында чугаа каш уада бою келген, мынчанга чамдык принципалдык айттыргалар доктап көрөй. Буурап дүжүшкүчү ула-дырышкын, нителест амы-дарышкын бугу адырларыны буурашкынын үчүнелешкенин кемчээлдерин ала берген деп чүвени эртенке чылдың төнчүзү көргүз берген турду.

Ол чорук оон бичи-ле мыйлаан болза, ол кон-трольдан дашкаарлап, эттин-чес чүд бою берип болур турган. Ол чорук бистер бугу-дүниени түртүтүнген болгаш чурттап орач черивис болур СССР-ниң салым-чолуна конурттоа илгерилеттинген.

Будурулге чорудулашкын 1988 чылдың төнчүзүнде 1991 чылдың түнчүзүнде бугу-дүниени дөжөрүп апарган. Валюта акциянын чедип-тестей берген дашкындай сакып алыр барыштарыны кемчээлдерин барык ийи катар кылдыр ужурга таварыштырган. Ол чорук технология чорудулашкынга кончүк багай салдары чедирген, чүгө дээрле ол чорудулашкын дашкындаан айттырганымыс компетент болгаш артык кезектерден, компетенттерден кол хамаарылап болгай.

Чагырыл-дулар экономиканын сөөлүтү бичылганлыкыны — чугула хергелелдин барыштарыны кертюп болгаш болгаш талоннар биле нормалар хуулар система эртенке чылдың төнчүзүнде эртенке чыгыптыган. Рубльдин үчүн чокталышыкыны өлүмчүлүк байдалга чедип келген.

Социал үй-балай чорук болгаш буурап дүжүшкүн Россияга боттот айыма апарган турган.

Эртенке чылдың ноябрь болгаш декабрда тургустуна берген турган берге психологтук байдалды депутаттар утгаан бою деп болап тур мен. Келер үе дээр эвез, а харын чокуу неделаалар да, хүнере чүд болу бээр болду деп дүжүрүшкүн нителестестер берген боттот турган. Магистрия — барыштарында сөөлүтү барышар чиде берген, калдык-бир продукт салып антар арга ирги бер дээр очурлар бажан ажа берген турган. Хасб бестин ховар баалай апарган турган. Кижилер буурап-ла аш-чүт болу бербей деп чегинип турган. Транспорти айыма анаа түрүп, бажан-нарже чыгыны бербестей бээрле олаз кытып калып ачыл аларын болай берген.

Ол хүнере турган байдал кончүт э берге чүдүлгө белегелешкенге албай чүдүлгө белегелешкенге. Азы олаз байдалы калып бер эвез реформаларны дүжүрүшкүн биле эгелээ деп деп ийи айткыны түнчүзүнде берген турган. Онда байдал, шыгымы амыр-шерттерингем чегемелер Россияны камдалап ашылдык турган. Нилдиг оош нителестер улам чыгыптыган, маанай азынчыны ашылдыкка чедип берип болур турган.

Мизинг боек хүдээн аштырдым! Бо залга моон мурунда

эртенке Съездинге реформаларны оору-биле буураштырар деп кара чачыс шып шилтиренин хүдээн алдынган турганын депутаттарга сакындарар болап тур мен. Ийет, бешки Съездинге маргылдаалар чаныш-сыныш чок бооп турган. Канчалаа-даа, бистер чаартылгаларын кончүк нарыны болгаш берген боттоту-биле үчүнел биле ашылдык бис. Ол реформаларны моон мыйи сакыдым арга чок турган.

Берге-ле болур эвез бе деп чүвени бистер Россиянын хамааттарына ач сеткилдиг, вис-биле чугаалаан бис. Реформаларны оорунче лидим кирген бис. Оларын боттандырышкын маанайдык чаа тургустунган чазак алган. Россияга эрге-чачыганы Россияга эи баштай реформаторлар уауртуп баштай берген.

Экономиканын болгаш нителелдин байдалын боттоту-биле үчүнел көргөш, чазак мындагы азылгыт бичык байдалга келген: чачырыл-дулар экономикамыс дүргө чок болдураш, кончүк кеске-ка хууаада чугула рынок механизми ашылдык кинер болза, байдалды эки-жидип ал болур. Бюджет болгаш акша-сан-хөө политика кончүк шыгырат-чар, рынок механизми ашылдык эгелээрин саат ужураштырып турар акцияны үчүн чокталышыкынын моон аналгы кудулашкын билдүрүшкө. Билдиг болжар реформаларны чорутуу, улуг бергелешкын чокка боттандырып эгелээр биске болумайын барган.

Чаа тургустунган чазак, моон мурунда бооп турганын шыкшак, экономикамын чапал, дугулар орукту эвез, а Россияны экономикамын шугут чачыры деп берге соругуны бодунын мурунда салган. Ийчанга оон ажал-чорудулашкынын баштайгы хүнеринде эгелээш, барын болгаш чөн талааларын шугу-чүдүлгө оон азынга бооп эгелээн.

Россияга моон мурунда тургулаан калдык-даа чазактын иныды халаашкынар-га таварыштыр турганын залда олуртуп турар кижилер эскерип көргөн боор. Чамдык экинчи күдээш кижилер баштайгы хүнеринде эгелээш-ле реформалар кабинетин калаарын негээш түрүп берген. Билдиг үнөр бо-даа Съездиде амырларды турар шыкшак. Чаа чазак шилтир-тенин алдынган орукту улам-чылап шыдылар, реформаларны эки боттандырып шыдылар болгаш чөн чазакты тургу-зырга чартык чыл ачыл берге үе халаска эртен деп болап турар амы министрлерини кайымы-даа ол саналды дөжөрүк боор деп болап тур мен.

Улус депутаттарынын бешинчи Съездинде болгаш оон соонла-даа, хүдээн алдынган турган, хүдээринге хааныз-биле бугураар мен. Оларны арзында немелде эрге-хүдээлелер таламы биле болган чазак баштаныкын дугайында-даа. Амырларда амы үздө боттанып эгелээш хааны экономикамын ула-дышыкыны берге эгелээш чорудулашкынга тодаргай ула-дышыкыны ам бисте бар:

— бистер хей чылдар дүргүзүндө эи-не баштай экономикамын сан-хөөнү негелелелерин барымадалап ашылдылар орукче кирген бис;

— бергелешкын бооп тургаш, ашыл болгаш кредит политикамын ажал-агымды бичык-биле чорударынын нозарыкыны фактору боор бар чыдар;

— боо-челестик эидере бүдүрүшкүн улашкан болза чок чаргыдалар кылдырып-ла ийлаан бис;

— бистер боттарымыска өртөк-үч барымадалар чаа халаашкыны шилтиренин ашылдык боттот эгелээш болгаш баран чедип-тестей идеологияны чайдалып турар бис;

— бистин болгаш дашкы политикамын база экон-омикамын талаларда боттот эскерилишкын көстүп келген.

— Россияны республикаларынын болгаш түс-түс дөжүрүшкүн аразында чамдык политикамын дүргү-жүлгө-чөшүр-жиделелерин чедип ашылдык болгаш Федеративтик березин чарып алган бис;

— Россияны дөжөлдө ху-дээн көрүп турары, оон чезалык экономикамын реформаларга чыгышыкыны чедип эгелээш боттот чүдү болу берек.

изилдин чазак эртенке үш айларда көргөшкөн. Ол мө-гүдүшкынерге алышпай, шилдин алган уламышкыны боттандырып шыдылар аргалык. Чамдыкты шыл эвез-даа шүгүмчүлелерин согушкунуларын шыдылап эртер керек.

Бүгү чүве болап турганымыс бугулар бодунамын, чачырыл-дулар турган. Билдиг болжар эртенке Съезддин шилдин алган ула-мышкыны чачылыш чок боттанып турган. Чазак оон бичи-даа аткаарышкан. Бистер реформаны калы эгелээш болгай бис, мынчанга хооду-жүдүлгө болгаш күд-секти эрге-чачыргаларын калы халашкыны, деминг ажалды кайы хире чоруду шыдылар ийик бис, ол оон дика удуу-биле хамааржыр алаар.

Кижилерин бот-боттарынын аразында дуурашкык бөлүктөргө аныганыр дээр ордолжашкынынын поли-тикамын удуу аладалдыр деп санап турар мен.

Мындагы аар-берге үздө политикамын намынашкын кылар, хоозун болап болур баштын түрүштү күдээр дээр демисежерин күдээр эрге чок бис.

Бистер нити ажал-херекти бугурап турар бис, мынчанга ол дээр Россияны болгаш дөжөгүнүн нителел-жиделенин мурунда хары-салгалык бооп турар бис. Бистин удуу-вустун мурунда чазак.

Чорудулашкын чорукту хер-дээлин үндүрери дээрге харысалга чок чоруктан-даа эртенке үздөдүр.

Реформаларын талалыкы-лар-даа — чөнүчү соонла-даа бугурашкын бар бооп турган. Оун билбес болза база алладала болур ийик.

Ийчанла-даа мизинг дээр-не бичык-биле бугу-рүшкүнү шыкшак, халапты айылдан чайлар диде, алактин соонла удуштун амы үздө даярлаган байдалды ажал эртер диде амырлар-чурталганын дика удуу, мын-чалла-даа түр үе иштинде куду дөжөрүк чуртат эр-тери эргежок чугула бооп турар-дыр.

Кижилер идегелин оскун-дурган, хөшүп калган, буу-рел чок апарган, мынчанга эртенке тургустун күдээр турар дээр чорук шып эвез-тир.

Бугу Россияга айылдык бооп турар кол чүд болза, эвезиле чезалык түрү үчүн-чез, хоозун реформаларын байдалды катар кире-рин дээр болашкынар бол-ду-р. Ол үздө каналды-даа үрө-түнел чок санадаашкынар албан черлеринин аразында бюджеттен ашкы дуулашкынар алыр дээр ме-дизинашкынын биле кызы-гаараттынын турганын кижилер шугулу билер.

Бистер бөөлү чедип чылдыр иштинде иныды орук-биле чоруп келген болгаш, мындагы политикамын калдык-даа түнел чогун долу-дүлгө бугурап көргөн бис. Чогум-на мындагы политика азында келген, чуртту бу-ла шапкан.

Ийчанга бегун иныды политикамын дедир эгилер кирер чорук болуунамын тодар-гай-биле мезереп көрү эрге-жок чугула.

Мен Президент кийи болганымда, мындагы апарыштын дээр бугу чүдүлгө кылдыр мен.

Амы үздө экономикамын реформаны эи баштайгы, эи-не аар-берге үч-чезалыктын бестин түнелдерин үндүрери ам-даа эрте бооп турар. Россияны рынокче шилдин кир-рери, экономикамын башка-рылганын механизми оон ашылдылар эгелээш эвез чүштү ийет берген.

Ийчанга эртертерин ула-гыттыр чорук чазактын баш чүдү көрүп турганын, залда аар-берге болган. Кижилерин амырлар деп негизинг сөгүшкын ашка чүшт болган.

Бугу Россияны реформаларны боттоту хостуг болжар, оон чезалык экономикамын реформаларны чедип эгелээш боттот чүдү болу берек.

Ажалдык болур арга-жак

түнелди болган. Оларнын хей чылдарда кылдып келген ордолжашкыны Россияны экономикамын иныды байдалга чедирген болгаш бистин ажал-агымдыска ол хире хааны ужурашкын таварыштырган. Оон уаурунда боттарымын реформавымын кылды чорудуларымын мурунда ажал-агымды оларнын ийчанга чорудуп турганын соксадыр ужурга таварышкан бис.

1990 чылдын май айында эртертерин бегидер деп турарынын дугайында мезел-елди оларнын эскерин чыл-лаш чок апарышкан баштай-гы идыг кылдыган.

Оон түнелде 1991 чылдын ортан үздөдүр-ле продукциянын 45 хууун хостуг эртертер-биле сайта-рып эгелээш. Продукцияны аркан 55 хууун кылды үндүренин немелде ашкы үндүренин эргежок чугула апарган чорук акцияны үчүн-чез кудулашкын чедир-тич болгаш ол ай салында 20 хуу чедип, акцияны соксады чок эмиссияны бол-ду-рган.

Рубльдин кайы-даа тур-баан дөжөгүн үчүн чокта-лышыкыны, баранынын бол-гаш продукцияны ашкы чок-ка солжур чоруктын кал-барышкынын болгаш ажал-агымды харылашкынын үс-түшкүнү оон мурунда үд-делде калбарган боттот чүдү турган.

Хостуг эртертер ийчанла-даа херек кырында эгелээш, мынчалла-даа оларнын-биле садып алыр чүдүлгө эвезиш турган.

Мындагы байдалларда чаа чазак чогун-даа кылды шыды-ваан болуш эртертерин хостуг — ашылдык-агым-биле чугулаар ужурга таварышкын, мынчанга ол акт түрүндөгү экономикамын по-литикамын хоозурап, буурап дүжүрүшкүн демээ болган.

Реформага уаур кижилер, оларнын бодалы-биле алыр-га, чогум-на эртертерин хосты чорук бугураулунын үс-түшү-биле буурап, кудула-шыкын кол чылааганы бол-ган деп оон буурауламын тур-рарлар. Чамдык адырларга бугурадык, шыкшак-ла, элзи кызырдыган.

Ийчанла-даа бугураулунын кудулашкынын 1992 чылдын январды эвез, харын-даа 1991 чылдын январды бестин эвез, а оон-даа дика мурунда эгелээш турган.

Бугураулунын ай саналды кудулашкынын 1991 чылда-а-биле дөжөгү, херек кы-рында эскерилишкын санаашкыны көрүшүп турар.

Чези-акша политикамын элзи экижизинин, социал төлөвлөшкүн улагыттырганынын болгаш чамдык адыр-ларга ажал төлөвлөшкүн бегиденин соонла, февралды төнчүзүндө — мартты эгел-елде эи чугула эртертерин улагыттырганы база катар көсүк апарган.

Ийчанла-даа мындагы чүд-дү демелгээр херек. Эртертерин дөжөшкүн-биле ордолжарынын болгаш хергел-елдин дөжөшкүн аразында чамдык холболаа тургусту-нун көзү турар. Ол дээрге рынок механизминын элзи-тинин баштайгы демектериндиг.

Реформаны баштайгы ай-ламында садылга байла-дырышкын ашылдык ашылдык. Сөөлүгү ады дугайында ба-раалар кудулашкынын чедип-тестей чорук эскерилишкын ре-спентип турар апарган. Үчүмкөп сазар эртертерин садылган баран куралды-лары 39-тан 47 хун чедер хөмчөлдө бооп турар.

Эн кол чүдү — акша эр-гелешкын үндөшкүнү турган ажал-агым амырлар-дын хергелел чок чы-гык, дашаган экономикамын механизми халашкын эгелээш аргалык болганын бил-дирер баранынын сазды элзи-тинг чезис апарган руб-льди союураалды катар чүчүшкөн бис.

Рубльдин түрүкү болган аар-алдырык калыптын көл-чүдүлгө оон кайтыш чокка чүчүшкүнү дугайында чугула-соот оожурган. Рубль чикти валюта рыно-гула долаанын үчүнелээш кызып үндүрүшкүн.

Чазак политикамын көсү-түлгөдөшкүнү бичээш — бид-жети дөжөгүнү кылдыган бооп турар. Ол чамдык чорудулашкын чедип-тестей чорук эскерилишкын чыгып турган. Ол чамдык чамдык чорук хире-чезалык-биле күд-сектинин-даа түр.

Ол хергелел рыногуна эу-ул-ла садып алыр аргалык көрүшү эгелээш.

Кыска үчүн иштинде ийи дөжөгүн бис системаны калбартип чорударына үдө-агымдыска ол хире хааны ужурашкын таварыштырган. Оон уаурунда боттарымын реформавымын кылды чорудуларымын мурунда ажал-агымды оларнын ийчанга чорудуп турганын соксадыр ужурга таварышкан бис.

1990 чылдын май айында эртертерин бегидер деп турарынын дугайында мезел-елди оларнын эскерин чыл-лаш чок апарышкан баштай-гы идыг кылдыган.

Оон түнелде 1991 чылдын ортан үздөдүр-ле продукциянын 45 хууун хостуг эртертер-биле сайта-рып эгелээш. Продукцияны аркан 55 хууун кылды үндүренин немелде ашкы үндүренин эргежок чугула апарган чорук акцияны үчүн-чез кудулашкын чедир-тич болгаш ол ай салында 20 хуу чедип, акцияны соксады чок эмиссияны бол-ду-рган.

Рубльдин кайы-даа тур-баан дөжөгүн үчүн чокта-лышыкыны, баранынын бол-гаш продукцияны ашкы чок-ка солжур чоруктын кал-барышкынын болгаш ажал-агымды харылашкынын үс-түшкүнү оон мурунда үд-делде калбарган боттот чүдү турган.

Хостуг эртертер ийчанла-даа херек кырында эгелээш, мынчалла-даа оларнын-биле садып алыр чүдүлгө эвезиш турган.

Мындагы байдалларда чаа чазак чогун-даа кылды шыды-ваан болуш эртертерин хостуг — ашылдык-агым-биле чугулаар ужурга таварышкын, мынчанга ол акт түрүндөгү экономикамын по-литикамын хоозурап, буурап дүжүрүшкүн демээ болган.

Реформага уаур кижилер, оларнын бодалы-биле алыр-га, чогум-на эртертерин хосты чорук бугураулунын үс-түшү-биле буурап, кудула-шыкын кол чылааганы бол-ган деп оон буурауламын тур-рарлар. Чамдык адырларга бугурадык, шыкшак-ла, элзи кызырдыган.

Ийчанла-даа бугураулунын кудулашкынын 1992 чылдын январды эвез, харын-даа 1991 чылдын январды бестин эвез, а оон-даа дика мурунда эгелээш турган.

Бугураулунын ай саналды кудулашкынын 1991 чылда-а-биле дөжөгү, херек кы-рында эскерилишкын санаашкыны көрүшүп турар.

Чези-акша политикамын элзи экижизинин, социал төлөвлөшкүн улагыттырганынын болгаш чамдык адыр-ларга ажал төлөвлөшкүн бегиденин соонла, февралды төнчүзүндө — мартты эгел-елде эи чугула эртертерин улагыттырганы база катар көсүк апарган.

Ийчанла-даа мындагы чүд-дү демелгээр херек. Эртертерин дөжөшкүн-биле ордолжарынын болгаш хергел-елдин дөжөшкүн аразында чамдык холболаа тургусту-нун көзү турар. Ол дээрге рынок механизминын элзи-тинин баштайгы демектериндиг.

Реформаны баштайгы ай-ламында садылга байла-дырышкын ашылдык ашылдык. Сөөлүгү ады дугайында ба-раалар кудулашкынын чедип-тестей чорук эскерилишкын ре-спентип турар апарган. Үчүмкөп сазар эртертерин садылган баран куралды-лары 39-тан 47 хун чедер хөмчөлдө бооп турар.

Эн кол чүдү — акша эр-гелешкын үндөшкүнү турган ажал-агым амырлар-дын хергелел чок чы-гык, дашаган экономикамын механизми халашкын эгелээш аргалык болганын бил-дирер баранынын сазды элзи-тинг чезис апарган руб-льди союураалды катар чүчүшкөн бис.

Рубльдин түрүкү болган аар-алдырык калыптын көл-чүдүлгө оон кайтыш чокка чүчүшкүнү дугайында чугула-соот оожурган. Рубль чикти валюта рыно-гула долаанын үчүнелээш кызып үндүрүшкүн.

Чазак политикамын көсү-түлгөдөшкүнү бичээш — бид-жети дөжөгүнү кылдыган бооп турар. Ол чамдык чорудулашкын чедип-тестей чорук эскерилишкын чыгып турган. Ол чамдык чамдык чорук хире-чезалык-биле күд-сектинин-даа түр.

Ол хергелел рыногуна эу-ул-ла садып алыр аргалык көрүшү эгелээш.

Кыска үчүн иштинде ийи дөжөгүн бис системаны калбартип чорударына үдө-агымдыска ол хире хааны ужурашкын таварыштырган. Оон уаурунда боттарымын реформавымын кылды чорудуларымын мурунда ажал-агымды оларнын ийчанга чорудуп турганын соксадыр ужурга таварышкан бис.

1990 чылдын май айында эртертерин бегидер деп турарынын дугайында мезел-елди оларнын эскерин чыл-лаш чок апарышкан баштай-гы идыг кылдыган.

Оон түнелде 1991 чылдын ортан үздөдүр-ле продукциянын 45 хууун хостуг эртертер-биле сайта-рып эгелээш. Продукцияны аркан 55 хууун кылды үндүренин немелде ашкы үндүренин эргежок чугула апарган чорук акцияны үчүн-чез кудулашкын чедир-тич болгаш ол ай салында 20 хуу чедип, акцияны соксады чок эмиссияны бол-ду-рган.

Рубльдин кайы-даа тур-баан дөжөгүн үчүн чокта-лышыкыны, баранынын бол-гаш продукцияны ашкы чок-ка солжур чоруктын кал-барышкынын болгаш ажал-агымды харылашкынын үс-түшкүнү оон мурунда үд-делде калбарган боттот чүдү турган.

Хостуг эртертер ийчанла-даа херек кырында эгелээш, мынчалла-даа оларнын-биле садып алыр чүдүлгө эвезиш турган.

Мындагы байдалларда чаа чазак чогун-даа кылды шыды-ваан болуш эртертерин хостуг — ашылдык-агым-биле чугулаар ужурга таварышкын, мынчанга ол акт түрүндөгү экономикамын по-литикамын хоозурап, буурап дүжүрүшкүн демээ болган.

Реформага уаур кижилер, оларнын бодалы-биле алыр-га, чогум-на эртертерин хосты чорук бугураулунын үс-түшү-биле буурап, кудула-шыкын кол чылааганы бол-ган деп оон буурауламын тур-рарлар. Чамдык адырларга бугурадык, шыкшак-ла, элзи кызырдыган.

Ийчанла-даа бугураулунын кудулашкынын 1992 чылдын январды эвез, харын-даа 1991 чылдын январды бестин эвез, а оон-даа дика мурунда эгелээш турган.

Бугураулунын ай саналды кудулашкынын 1991 чылда-а-биле дөжөгү, херек кы-рында эскерилишкын санаашкыны көрүшүп турар.

Чези-акша политикамын элзи экижизинин, социал төлөвлөшкүн улагыттырганынын болгаш чамдык адыр-ларга ажал төлөвлөшкүн бегиденин соонла, февралды төнчүзүндө — мартты эгел-елде эи чугула эртертерин улагыттырганы база катар көсүк апарган.

Ийчанла-даа мындагы чүд-дү демелгээр херек. Эртертерин дөжөшкүн-биле ордолжарынын болгаш хергел-елдин дөжөшкүн аразында чамдык холболаа тургусту-нун көзү турар. Ол дээрге рынок механизминын элзи-тинин баштайгы демектериндиг.

Реформаны баштайгы ай

Тараачын болган арат ажыл-агыйларда

АТ-АЛДАР АЖЫЛДАН ХАМААР ЖЫР

Амгы уеде бистин республикада 400 ажыл арат болган тараачын ажыл-агыйлар бар. Бизде 2 муң ажыл кичи хаара туттуңан. Арат болган тараачын ажыл-агыйны тургузуу аяк, бот-тускайлаң ажылдаккаар кижилерини саамы чер-черлерде ам-даа көндүрөп ораар. Оларга шапта-паазинаар кылбай, моондак катпай, чүгө дөтөмчени бээр күзөңгит. Арат болган тараачын ажыл-агыйлар, биче бугурулгусулар, кооперативтер тургузуу турар кижилер дээр-те-ле бо берге үдө эң даям, ажыл-ишти, тымыңгар кижилер.

Арат болган тараачын ажыл-агыйларда үчөт болган өчөтү ам-даа четче, тода эсе деп чүвени айтып каайн. Ра-фондан алынган өчөтүгүр сугаар алдыга, арат болган тараачын ажыл-агыйларда бо хүндөрдө 2 муң ажыл мыйысчы бога мал. 21 муң хара шөр мал. 1200 ажыл хаан, 350 чыгыт. 46 ий бар. Арат-тарачын болган тараачын-арын өгөшине 56 муң га чер бар. Оң шиктеде таамга шөлү 4.8 муң га хире. 3.1 муң га суген шөлү, арктарына мал олары.

Тургузунган арат болган тараачын ажыл-агыйларын анализтеп көргө, оларын 70 хуу хире мал ажылдыг, 30 хуу хире шөр ажылдыг. Мал ажылдыг арат ажыл-агыйларын хей болган тыяларын шаандан тура колдуунда мал ажылдыг боол келген. Тыянын агаар-бойтузунга байдалы мал азыраарына таарымчалык болган-биле табылбастыгы бар.

Арат болган тараачын ажыл-агыйларга дуза көргүр, оларын демин кадар сорууга-биле Арат болган тараачын ажыл-агыйларын республика ассоциациянын тургускан бээр. Апрель айда бир чыл боор. Бо кыска уенин шиктеде эвези эсе ажылды ассоциацияны мыйл чоруткан. Ассоциациянын үзүрүлгүзү шаанлы, шай-бээр баар транспорт чөө тур-ла-да, райондарга үдө-дараа үнүр, арат болган тараачын ажыл-агыйларын тургузар, оларга дузалар талды-биле кызып ажылдаар. Район бүтүндөй арат болган тараачын ажыл-агыйларын район ассоциацияларын тургускан. Бо ажылда уугу дузаны Чер реформанын талазы-биле рес-публика комитетинин даргазы А. Т. Сотанин көргүскөн. Баштай уеде район ассоциацияларын чөөлөөрлеринин даргалары хостатпаан, хей-ниини эгелешчин-биле ажыл-дап турганар. Бизде боор чорду. Ичинга арат ассоциацияларын чөөлөөрлеринин хостатпа даргаларын альтернативтиг байдалга со-

ниң талазы-биле район коми-теттеринин даргаларын, банк-страх органдарын, банк ажылдакчыларын, Советтер ажылдакчыларын лекция, бе-седа чорудары, сүмө бээр-биле чаалар бодал турар бис. Апрель айда 25 кижини Мос-квада курстарга керээ суу-гар чорутуу, боорек болган бизнес билгилеринге өөрөдөр бис.

Арат болган тараачын ажыл-агыйлар ассоциациялар кончү берге позитивтиг болган экономиктиг байдалга тургустуу, оларын ажыл-агыйларын шаптаарынын эр-теңи республика ассоциациянын шикитин-биле бер-ген. Россиянын «Фермер» ассоциациянын бергени 8 млн. рубльди, 600 тонна бөжини, 32 тонна дымаслоноу, 600 тонна солорканы, бо чыны аларымыс яны-бүрү марка-ларын 96 автомашиналарын, 150 тракторларын үлөй сааар эргени база район ассоциацияларын берген. Шаң мыйдыг, чорук район ассоциацияларын дүргө башкаары ажыл-агыйларга дээштинг ду-за чедиринге идиги болган.

Чоокта чар район ассоциацияларын даргаларын 3 чоок семинарлар эрттердине. Аяа Көзү ажыл-агый министрствозунун. Чер реформанын талазы-биле комитетин удуруткучуларын, специалитер лекцияларын номчу, ажыктыг сүмелерин арат болган тараачын ажыл-агыйларын район ассоциацияларын даргаларына берген. А. Т. Сотанин чер реформа-ларын чорударынын, Ф. С. Гариловун совхозтарын эде организативин арат болган тараачын ажыл-агыйларын тургузары-биле совхозтан үнүр турар ажылдакчыларын совхозтон өчү-чөөрүнүн эде үзүрү таларынын, Т. В. Муртыганын банк-биле кан-чаар ажылдаар, чыгып аларын турмузун дугайында лекциялар, сүмелер аякка ажыктыг болуру чүгөдү. Чөө-дөз хос-чай чак болза, уени тыл, Тыла Республика-нын Президентини Ш. Д. Ор-жак семинарнын киргизчилер-биле ажыктыг, Тыянын келээ ажыл-агыйныда байдал-биле оларын таныш-тырып, арат болган тараачын ажыл-агыйлар канчаар ажыл-дап үнүр дээрини дугайында чыгып кылган. Тыянын Президентин арат болган тараачын ажыл-агыйларын талды-биле ажыктыг дүрү-үшү тыл ап турда, чамалык уугу аяк-дуулаңдыг даргаларын чааларымыс-даа көлөбүр. Ол-даа оларын ар-ын-пурдуге арат болган тараачын ажыл-агыйларын семинар эрттеринин планга тур-бар бис. Аяа чер реформазы-

на 8 хуудан ажыр тыртпас ужурут. Ол дугайында чо-гуур документ бар... Машина-техникалык медис-леин арат ажыл-агыйларын ажылын шуудаларына база шикитиң боол турар. Эрт-кен мыйлы арат болган та-раачын ажыл-агыйлар чар 17 автомашина, 39 трак-торну алыган. Республиканы Агроулетуру электинин дар-ганы турган, ам көзү ажыл-агый министри В. О. Юнунун эгелешчин-биле совхозтарын эргижирин техникалык арат болган тараачын ажыл-агыйларга сатканы база бер-ген болган. Машина-техника-лык хандырылга айттырын шикитиринг дээш Арат бол-ган тараачын ажыл-агый-ларын республика ассоциациянын президентини Д. Б. Шожаат-биле Россия Федера-циянын Көзү ажыл-агый министрствозунга, Россиянын «Фермер» ассоциация-зына, аяк-агыл заводтарга барып турган, 1992 чылда 96 автомашинаны, 150 трак-торну Тыянын арат болган тараачын ажыл-агыйларга тускайлап бээрин чедип алы-дыс. Оларын шуутунан ал-тар болаурусса, кончү эки боор ийик. Чүгө техникалык эртте кончү уугу боол тур-бар.

Москвада ЗИЛ заводка баарымыс бис бээр ужу-рут. 26 ЗИЛ-дери Тыяныг чорутканын дугайында би-жиктерин көргүскөн. А «Ты-яна агрохандырылга» (ин-женер директору Б. М. Мон-гуш) ол агрохандырыланы кө-лөк, совхозтарга берил-кен болду. Ол айттырын сайгары-биле көзү ажыл-агый министрини бири орал-акчынына чедип барыска, Б. М. Монгуш арат болган тараачын ажыл-агыйларга чангыс-даа машина берес-мен деп чак чыгаалаан. А министрини бири орал-акчы В. Т. Хемер-оол, бис-ке дуза кадар туржук, бис-ке билимдеп үнү чорунда деп чаннааны бистин сенин-дисти хомдатып. Бо даргаларын баатар дээш эвес, а совхозтарын, колхоз-тарын, арат болган тараачын ажыл-агыйларын со-рууга чыгыс көзү ажыл-агый продукциянын бүтүрү-нү боорга ол дугайында би-жикти. Колхоз, совхозтарын бүрү эде организативин тур-гускан болду. Көзү ажыл-агый продукциянын хей-агү бүтүрүн, ажыл-агыйнын эң дээштин хейрини шикит алыры, кижилерини соңургалдыг, бедик бугу-рулдуг ажылдаары, оон-биле казы чоңун соңал камгаланын экинжидери бол-ган.

Арат болган тараачын ажыл-агыйларга дуза көргүр, оларын демин кадар сорууга-биле Арат болган тараачын ажыл-агыйларын республика ассоциациянын тургускан бээр. Апрель айда бир чыл боор. Бо кыска уенин шиктеде эвези эсе ажылды ассоциацияны мыйл чоруткан. Ассоциациянын үзүрүлгүзү шаанлы, шай-бээр баар транспорт чөө тур-ла-да, райондарга үдө-дараа үнүр, арат болган тараачын ажыл-агыйларын тургузар, оларга дузалар талды-биле кызып ажылдаар. Район бүтүндөй арат болган тараачын ажыл-агыйларын район ассоциацияларын тургускан. Бо ажылда уугу дузаны Чер реформанын талазы-биле рес-публика комитетинин даргазы А. Т. Сотанин көргүскөн. Баштай уеде район ассоциацияларын чөөлөөрлеринин даргалары хостатпаан, хей-ниини эгелешчин-биле ажыл-дап турганар. Бизде боор чорду. Ичинга арат ассоциацияларын чөөлөөрлеринин хостатпа даргаларын альтернативтиг байдалга со-

ниң талазы-биле район коми-теттеринин даргаларын, банк-страх органдарын, банк ажылдакчыларын, Советтер ажылдакчыларын лекция, бе-седа чорудары, сүмө бээр-биле чаалар бодал турар бис. Апрель айда 25 кижини Мос-квада курстарга керээ суу-гар чорутуу, боорек болган бизнес билгилеринге өөрөдөр бис.

Арат болган тараачын ажыл-агыйлар ассоциациялар кончү берге позитивтиг болган экономиктиг байдалга тургустуу, оларын ажыл-агыйларын шаптаарынын эр-теңи республика ассоциациянын шикитин-биле бер-ген. Россиянын «Фермер» ассоциациянын бергени 8 млн. рубльди, 600 тонна бөжини, 32 тонна дымаслоноу, 600 тонна солорканы, бо чыны аларымыс яны-бүрү марка-ларын 96 автомашиналарын, 150 тракторларын үлөй сааар эргени база район ассоциацияларын берген. Шаң мыйдыг, чорук район ассоциацияларын дүргө башкаары ажыл-агыйларга дээштинг ду-за чедиринге идиги болган.

Чоокта чар район ассоциацияларын даргаларын 3 чоок семинарлар эрттердине. Аяа Көзү ажыл-агый министрствозунун. Чер реформанын талазы-биле комитетин удуруткучуларын, специалитер лекцияларын номчу, ажыктыг сүмелерин арат болган тараачын ажыл-агыйларын район ассоциацияларын даргаларына берген. А. Т. Сотанин чер реформа-ларын чорударынын, Ф. С. Гариловун совхозтарын эде организативин арат болган тараачын ажыл-агыйларын тургузары-биле совхозтан үнүр турар ажылдакчыларын совхозтон өчү-чөөрүнүн эде үзүрү таларынын, Т. В. Муртыганын банк-биле кан-чаар ажылдаар, чыгып аларын турмузун дугайында лекциялар, сүмелер аякка ажыктыг болуру чүгөдү. Чөө-дөз хос-чай чак болза, уени тыл, Тыла Республика-нын Президентини Ш. Д. Ор-жак семинарнын киргизчилер-биле ажыктыг, Тыянын келээ ажыл-агыйныда байдал-биле оларын таныш-тырып, арат болган тараачын ажыл-агыйлар канчаар ажыл-дап үнүр дээрини дугайында чыгып кылган. Тыянын Президентин арат болган тараачын ажыл-агыйларын талды-биле ажыктыг дүрү-үшү тыл ап турда, чамалык уугу аяк-дуулаңдыг даргаларын чааларымыс-даа көлөбүр. Ол-даа оларын ар-ын-пурдуге арат болган тараачын ажыл-агыйларын семинар эрттеринин планга тур-бар бис. Аяа чер реформазы-

Москвада ЗИЛ заводка баарымыс бис бээр ужу-рут. 26 ЗИЛ-дери Тыяныг чорутканын дугайында би-жиктерин көргүскөн. А «Ты-яна агрохандырылга» (ин-женер директору Б. М. Мон-гуш) ол агрохандырыланы кө-лөк, совхозтарга берил-кен болду. Ол айттырын сайгары-биле көзү ажыл-агый министрини бири орал-акчынына чедип барыска, Б. М. Монгуш арат болган тараачын ажыл-агыйларга чангыс-даа машина берес-мен деп чак чыгаалаан. А министрини бири орал-акчы В. Т. Хемер-оол, бис-ке дуза кадар туржук, бис-ке билимдеп үнү чорунда деп чаннааны бистин сенин-дисти хомдатып. Бо даргаларын баатар дээш эвес, а совхозтарын, колхоз-тарын, арат болган тараачын ажыл-агыйларын со-рууга чыгыс көзү ажыл-агый продукциянын бүтүрү-нү боорга ол дугайында би-жикти. Колхоз, совхозтарын бүрү эде организативин тур-гускан болду. Көзү ажыл-агый продукциянын хей-агү бүтүрүн, ажыл-агыйнын эң дээштин хейрини шикит алыры, кижилерини соңургалдыг, бедик бугу-рулдуг ажылдаары, оон-биле казы чоңун соңал камгаланын экинжидери бол-ган.

Арат болган тараачын ажыл-агыйларга дуза көргүр, оларын демин кадар сорууга-биле Арат болган тараачын ажыл-агыйларын республика ассоциациянын тургускан бээр. Апрель айда бир чыл боор. Бо кыска уенин шиктеде эвези эсе ажылды ассоциацияны мыйл чоруткан. Ассоциациянын үзүрүлгүзү шаанлы, шай-бээр баар транспорт чөө тур-ла-да, райондарга үдө-дараа үнүр, арат болган тараачын ажыл-агыйларын тургузар, оларга дузалар талды-биле кызып ажылдаар. Район бүтүндөй арат болган тараачын ажыл-агыйларын район ассоциацияларын тургускан. Бо ажылда уугу дузаны Чер реформанын талазы-биле рес-публика комитетинин даргазы А. Т. Сотанин көргүскөн. Баштай уеде район ассоциацияларын чөөлөөрлеринин даргалары хостатпаан, хей-ниини эгелешчин-биле ажыл-дап турганар. Бизде боор чорду. Ичинга арат ассоциацияларын чөөлөөрлеринин хостатпа даргаларын альтернативтиг байдалга со-

ниң талазы-биле район коми-теттеринин даргаларын, банк-страх органдарын, банк ажылдакчыларын, Советтер ажылдакчыларын лекция, бе-седа чорудары, сүмө бээр-биле чаалар бодал турар бис. Апрель айда 25 кижини Мос-квада курстарга керээ суу-гар чорутуу, боорек болган бизнес билгилеринге өөрөдөр бис.

Арат болган тараачын ажыл-агыйларга дуза көргүр, оларын демин кадар сорууга-биле Арат болган тараачын ажыл-агыйларын республика ассоциациянын тургускан бээр. Апрель айда бир чыл боор. Бо кыска уенин шиктеде эвези эсе ажылды ассоциацияны мыйл чоруткан. Ассоциациянын үзүрүлгүзү шаанлы, шай-бээр баар транспорт чөө тур-ла-да, райондарга үдө-дараа үнүр, арат болган тараачын ажыл-агыйларын тургузар, оларга дузалар талды-биле кызып ажылдаар. Район бүтүндөй арат болган тараачын ажыл-агыйларын район ассоциацияларын тургускан. Бо ажылда уугу дузаны Чер реформанын талазы-биле рес-публика комитетинин даргазы А. Т. Сотанин көргүскөн. Баштай уеде район ассоциацияларын чөөлөөрлеринин даргалары хостатпаан, хей-ниини эгелешчин-биле ажыл-дап турганар. Бизде боор чорду. Ичинга арат ассоциацияларын чөөлөөрлеринин хостатпа даргаларын альтернативтиг байдалга со-

ниң талазы-биле район коми-теттеринин даргаларын, банк-страх органдарын, банк ажылдакчыларын, Советтер ажылдакчыларын лекция, бе-седа чорудары, сүмө бээр-биле чаалар бодал турар бис. Апрель айда 25 кижини Мос-квада курстарга керээ суу-гар чорутуу, боорек болган бизнес билгилеринге өөрөдөр бис.

ОДААР ЧУУЛДЕР, БЕНЗИН ӨРТЭЭ УЛГАДЫР

Россия Федерациясында экономикалык реформанын чө-рүзү турарын дугайында материалдарын Россиянын наза алдыны Сведениг та-раткан. Чаяктын саяат ту-рары-биле алдыга, сан-хөө-дө болган экономикада уламчалан туруп берген бер-ге кризисте келер чылдын эгелешине шөгөлдөк болур. Ол уеде аяктын уеде чок-талышыкын бир айда ор-тумаа-биле 1-3 хуудан кө-вүдөстөй бээр. Кризисте дүрген шүтүпү алырынны бир чугула аргазы болза, чоокку уеде энергия бүдүрүп үндүрөп чиг эттин болган материалдарын өтөк-үе-дин 5-7 катан улагтырары болур деп санап турар.

Бизде кызыл тускайла-рын кылган материалдарын чакан уеде дөтөттөрүнүн алдыны Сведенинни аяк-агыл кырып турар депутаттарын ортузунга тараткан. Ичинга-биле ийи чүгү арып ажыл саадында парлан мй-тералдарда экономиктиг ре-форманын амгы уеде чоруп турарынын. Бергезикчи-нерин, келер уеде байдалын кандай кызыл алырынны анализ берилген.

Ол документтин тургускан авторлар экономиктиг ре-форманын чогуумчыл чө-рү-дөрүнүн чок негелеш ам-гы уеде энергия бээр одаар чүүлдер, нефть болган оон кылган продукциянын өтөк-үе-зин улагтырары болур деп санап турар. Энергия-кага ажылдар чүүлдерин казып тиле база бүдүрүп турар аяктырларын ажылда бол-ган сан-хөө байдалын кы-жылар дээр болза, оларын кылып, бүдүрүп турар про-дукциянын өртөн улагты-рары. Чүгө дээр оо аяк-ларынны ажылын экинжиде

Россия Федерациясында экономикалык реформанын чө-рүзү турарын дугайында материалдарын Россиянын наза алдыны Сведениг та-раткан. Чаяктын саяат ту-рары-биле алдыга, сан-хөө-дө болган экономикада уламчалан туруп берген бер-ге кризисте келер чылдын эгелешине шөгөлдөк болур. Ол уеде аяктын уеде чок-талышыкын бир айда ор-тумаа-биле 1-3 хуудан кө-вүдөстөй бээр. Кризисте дүрген шүтүпү алырынны бир чугула аргазы болза, чоокку уеде энергия бүдүрүп үндүрөп чиг эттин болган материалдарын өтөк-үе-дин 5-7 катан улагтырары болур деп санап турар.

Бизде кызыл тускайла-рын кылган материалдарын чакан уеде дөтөттөрүнүн алдыны Сведенинни аяк-агыл кырып турар депутаттарын ортузунга тараткан. Ичинга-биле ийи чүгү арып ажыл саадында парлан мй-тералдарда экономиктиг ре-форманын амгы уеде чоруп турарынын. Бергезикчи-нерин, келер уеде байдалын кандай кызыл алырынны анализ берилген.

Ол документтин тургускан авторлар экономиктиг ре-форманын чогуумчыл чө-рү-дөрүнүн чок негелеш ам-гы уеде энергия бээр одаар чүүлдер, нефть болган оон кылган продукциянын өтөк-үе-зин улагтырары болур деп санап турар. Энергия-кага ажылдар чүүлдерин казып тиле база бүдүрүп турар аяктырларын ажылда бол-ган сан-хөө байдалын кы-жылар дээр болза, оларын кылып, бүдүрүп турар про-дукциянын өртөн улагты-рары. Чүгө дээр оо аяк-ларынны ажылын экинжиде

АЖЫКТЫГ БОЛУР

Уулуучу чогаалыга бажы-нынга чоокта чаа башкы-ламалар-биле ужураарга — мергү болган, оңу аяа бар-ган кижилер билер. Аяа Моолдан келген чаа Тыянын ламаларын киришкен. Эгелеш олар мергүлү ном-чуруун, хей-бачтан аяк-ларынны, хей-агү кириш-кени, амгы болган оңу на-зыда кижинин саям-хуу-зуну, аяк-агү сугар, хем-пер дугайында яны-бүрү судурларын номчул, шажы-ны биле холбайкан чамалык айт-тырларын, чүүлдерин чык-ган чоңга чугаалап, тайыл-

Сырлап берген ажыктыг, солун-даа болган. Ол ужураарымыкынын эгелештин солунда эртеңги 9 шакта деп чарлаан чүгө, а он бир шактан он беш минута ажыл орда эге-дик. Алып тил көөр көрө-жөн башкыга кирерини дү-везин бижи турган чы-гып болбай, оон дариг оо-ур дүрөш соонда, кирери аяк-berge апарган, күштүг-ле ки-жир кирер аргалыг, үрүм-чок болганда, кижилер орта уе-шамы аяк-лаа чи-дирген. Ооур сагынас боор-га, мидыг апар чүгө-дир ийин.

Чыгылган чоң хөй болган, бугу-бугу эр-бугулар бежи келгилеш. Бугу бастынмас экин хөй эр-бугулар-даа бар боор чорган. Улустун бугулары, илгени ол кире болган-дыр деп сааар кижилерди. Келген ламалар тус-түс өрөздөргө кижилерин хулаң аяган. Черле чыгып, кызыл ужурааларын могол сонгаар-да, дөтөткөн, кончү оғаннастыг эртти-гип турар болза деп кү-түрел бар. Аяа кижилер кү-түрел боор деп болзаар мей. Ол чоңга-да, лам-башкы-ларга-даа ажыктыг болур.

Раиса ДОЛЗАТМАА.

МИНИСТРЛЕР ДУГУРУШКАН

Кижинес, апрель 7. РИТА—СЭТА-нын корреспондентин В. Демаский. Молдовада боол турар болушкунарын тайбын шикитирингенин аргаларын билеп тыяа сорууга-биле дөрт күрүсүн — Мол-дованын, Россия Федерация-нын, Румыниянын болган Украинанын аштыкты херек-тер министрлер Кижинес хоорайга ужурамын чугаала-мыш, ол черде боол турар хал-түтүшүлүгү аттыла-ажык-чынарны соксардыгы ду-туржууга кылган.

Молдованын деңсиздерде Днестр хемини солдай талазынине курттан чоруп, орус-ылды кырынга чугаалаар тө-рөл бөлүк улустар эртен чык-кан бээр ол чурттан тускай-лаңдыг аяктырларын дугайында айттырын тургузуу-кеткен. Оон тунелешсе ол хемини ийи чарында туруп турар хоорайларын эрге-чягыга органдарыннын аракы-га удуз тургушкунуар чө-лөкчөп, оо-болот отрадтар, бугулежиниңер тургузуу-нул, бот-боттарыме ажыл-дап чаалашканын кылып ту-руп берген. Ол демселс бо-чактын жезиндеп улам чык-кан. Шугу чаа-дайыме шикит берген. Атамлажык-чынарнын болган бугу-дүрүлгүлөрүнүн түпкүлү турар чамаларын түпкүлү бөлүп чурттакты чөп-агүм-чизимге таварыш ту-рар апарган. Ол демселс ооксарды дөңүл чоруду турар хемелер камдыг-даа түшкелерин берген турар. Сөөлү хүндөрдө байдал шугу шикителген, Россияны бол-ган Молдованын ол деңсиздер-де турар армиларын аймак-

дыг халакыт кыр тырта бээр чыгыс болу берген. Днестр хемини солдай талазында чурттан турар улустар Молдовадан агыпталын үнерин аяк бот-тускайлаң күрү-нө болур эргени тыяа Днестр негези тургускан. А Молдованын эрте-чартаралы оларын негелештин күзүн көрбөй турар. Мидыг бай-дал болган дүшүрүлүгү бай-дала дөрт күрүсүн да-штык херектер министрлер ужурамын чугааламыш, бот-тү түнелеш чедип алганмы-га Европа динте турар күрү-нелерин улустары бабар чедирин турар.

Даштык херектер министр-лери, шикан-ла, боттудугу-жуданы кылган. Бирезде, ол деңсиздерде турар найм-даа чурттуң шериг-арын чоокку-лаштырбайн, эртен марады чорудары дугурушкан. Ий-нине ол деңсиздерде каала-галарын чыгар шериг чөтө-нөсө болган техникалык кайы-даз талазы чооккулатвазын дугурушкан.

Оон аягыда, Молдовада чурттан турар болган ме-селешкениңер кырып ту-рар кайы-даа чурттуң хема-чарларын муртуине дон-дараа чорудар хемелерге боттан-дырар. Ол деңсиздерге бот-боттарына бугулежоо чоруду тургузары-биле дөрт күрү-сүнүн тыяа-кызылдерин тургузуунан, комитетини турар хемелер камдыг-даа түшкелерин берген турар. Сөөлү хүндөрдө байдал шугу шикителген, Россияны бол-ган Молдованын ол деңсиздер-де турар армиларын аймак-

АК-ОЙГА ДЕРЗИИ УУЛГЕДИИШКИН

Ква-Хем районда Уеен суурдан бежен-алаан кыло-мүр хире черде, тайганын тагызганда бир ийжи казы-дан, үжөк даре кызын боол-дуу каалкан дугайында дүвү-рүзүңгит дымалдыг кели-чи-билек, республиканын Ичи-нин херектер министрствозу апрель 3-түн эртенинде олче баар оперативтиг бөлү-күтү тургускан. Ол бөлүк-түн составында ИКМ-инде келээ херезин талазы-биле кылдынын оперативтиг аяктыкчылары майор Сер-гей Чамалык, капитан Вла-димир Кунгаа, кинолод, биле лейтенант Константин Иогит, ОМОНчулар — взвод коман-дирин уулу лейтенант Эдуард Аг-оол, сержант Андрей Чамык, бие сержант Мурат Савдыкча олар кирген. Де-дүрүлгүчүлөрү дээр, ту-лазы талазы-биле операцияны удурутун министр, генерал-майор Владимир Борзенин Кара-Сат болу хоста алган.

Херезин ужуру мындак эвессе. Кадаяны, үжөк ия-зын боолал өлүргөн болган-да, ол кижилер кончү айыл-дыг, дерия кижилер. Чер-ле пимары чөтө-нөсө чык-кандыг-тыр. Оңу ам илереди, тодаралар аяаар бис — деп, эртен эрте эрапортче бар чоруваста, Владимир Бора-зени менээ какем тайылдыр-лаан.

Ол хүн шала бүргө хүн болган: хөр-дө чап хээр, бичи хат-даа халык бээр. Ичинга-да «МН-8» верто-леттин аягыны — командир Владимир Маджор, ийжи ужурутчу Виталий Вагин, ботмелешкин Николай Чин-кин олар кыды-мындыг деп чыгаалаан калканы, казгын-чыг кадымыг бисти олу-рун алган, Сары-Семне уу-лаң ужурунда Аяа чеге чоруваста агаар шугу бач-ыраан: сыйнар багырны бугууттар дүй алган, шынаа-

Раиса ДОЛЗАТМАА.

ЧАА «ВОЛГА» ГАЗ-31029

НИЖНИЙ НОВГОРОД. (РосИТА-СЭТА-нын корреспондент В. Демаский). «ГАЗ» каттыжкышынын шушту-рулга шуштуулан эки бил-динир апарган «Волга» ГАЗ-24-10 марканын эң сөө-лүгү автомобиль кылып үндүргөн. Оңу маада өң чыл иштинде аяа хейлү бугуруп ундурган. Оңу ам чаа мо-дель — ГАЗ-31029 солаан. Ол чаа машиналарын баштайык бөлү шуштурулга шуштуу-лан база үнү эгелеш.

Мурундагы үнү турган «Волга» даштык хемини дөң-дөз болза, чаа машина-ларда артык талдар элөөн ко-дод турар; талолуң болга дугу; хамыктарын алынып кылдынганы, пластмасса бол-дурун оңу керүшүгү бол-дурун. Инда Заволье зоо-дунуң 150 аяк күштү моту-рун салган.

Шангыр-оол ДОРЖУ.

Конкурсту чарлаан

БОЙДУЗУВУСТУ КАМГАЛААЛЫ

Бойдус камгалаар талаа-биле күрүне комитети болган Тыва Республиканын Журналистер эвлекенин баштаар чери 1992 чылда бисти долгандыр турар бойдусту камгалаар болгаш чурттагы чоңуну экология талаа-биле кижизилгезини айтыргаларын калбаа-биле эи эки чырыткын дээр массалык информация чексерини чогаалдыкы конкурстун чарлаан. Бойдус камгалаар талаа-биле күрүне комитети, «Тыва улустун анимыр» буюрдуге каттижыкшыны, Тыванын мый ажыл-агый болгаш «Тыва аалды» буюрдуге каттижыкшыны, «Тыва төп кооп», «Аламы», «Ойнаа» деп алды-тыяш артылаары, Көдээ ажыл-агый министрствозу, республиканын Журналистер эвлекени, «Тыва ТУР» конкурстун тургузуучулары болган.

Массалык информация чексеринин бойдус камгалаарына хамаарышкан конкурстун чарлаан турарынын бир кол сорулганы болза, республиканын онкагай байлаан, он курлавырларын болгаш бойдусту кижилерини калдыкшынын быжыкчаларына, даштааныгызын огайнаастарына чеп ажылгаар талаа-биле чазаттын, улус депутаттарынын көдээ, хоорай, болган район Советтеринин, Бойдус камгалаар талаа-биле күрүне комитетинин, оор чердеде органнын программанын боттадылган чорударына деткичени көр-

терини, метеорологтарны хаара тузуп эвлекелдер болгаш бо аймак республиканын буюр чурттагы чоңуну боттук киржилгезин чепал алыр. Массалык информация чексеринге бичи чаштарын, школаларын, аймактарын, улук кижилерин бойдус байлаанын камгалаанын салым-чолу дээр талаа-биле экология бөлүмү харыскалганы бөлүмү талаа-биле экология кижилерини күштелдирер. Республиканын бойдус курлавырларын кам-хайраа көз ажылаар, төгөчөлөр, арыг сулгу хемверин, хелдерин, аржаан-сууттарын кирлендирип, бокалдар чоруктар-биле шынгыс демиселди чорудар. Парлаага органнын, телевидение, радио дамчыштыр республиканын онкагай үнүш-байлаан, бойдус курлавырларын камгалаан хумагалар, чурттагы чоңуну экология талаа-биле бичи улам бекендер дээр хай-интинин сапал-оюлунун бичыгы турштук болур чоңуну чепал алыр.

Республика, район, хоорай болгаш хай тиражтыг солуннар материалдарга каныг айтыргаларын чырыдып болуру? Бисти долгандыр турар бойдусту: агарын, сугун, хөрүзүнү болгаш черин, үнүштү болгаш дийг амынтарын кызыл огу дег камгалаар, ону улам өстүрүп сайыраары, чеп ажылгаар айтыргаларын парлаага көдүрер. Ол ш-

кыш хоорайларга, районнарда чара улестур, тузук объектилерин кылып тура, бойдус байлаан камгыг шынгаалып алыр, чурттага тузунга төп одалга, суг, ваина, газ хандырлыгынын ажылгалын өөрчүлүп көөр, суурларын болгаш хоорайларын чагай-ажылгалы, чогаанылгалы, чурттагы чоңуну амынтарын санитар-гигиена айтыргаларын солуннар арылгы, теле, радиоөбүрге чырыда, Бо-ла бугу бойдусту камгалаарына, оор байлаан чеп шынгаалып алырына, төгөчөлөргө уду демиселди күштелдирерге ажылгы чоңуну күжүн мөөнзүн дээрине чыгыштыр турбас.

«Төрөөн черим төөгүзүндөн» деп тоожудан үзүндү ШЫНА А Д А Н М Е Д Д Э Э Л Е Р

Кышкы хуш ажыл, караңгы имир дужуп турда, Мадан-оол кургаг дуг буюун чыттыр чүктөпкөн, шуушкан хоюнун оор-биле таварар кылашпа орго, Оюну чагышпа «чаш-доорварыг» экел дужурго, улаштыр-ла чилдиг балзайын өлгөч бичел-лей доордур, аякчы кирип, чыгган. Уруглардын авазынын бестегер кады чар-жыл холуктуг арбай дашта-нын дашы аягыга ургаш, аджынын арты-биле чытшыр баям-байлаан оожу кылдында илг хуле тургузуп каан холд домбда күтүг шайын кырыач күткүш, эр-тап, өгбөгөр баштыг Топтуг олун дөмдөзгө мулдаар олурткаш, часылып көөр олурда, даштын ыды эре беген.

Турары ол, авашкылар? — деп чугаа эреп айтырган. — Харын, Кара-Чарык бажыне шигейл эрел тур, Сан-Салыра Күрүк-Кадай авашкыларга аржышкан улус шырээни алдык ирги бе — деп чугаалап олурда-ла, ыдынын эрери улам-ла дин-диг, «есок-сок» эден кижини үнү дыйнадып келген. — Каям, огулум, кым келген оор, Ала-Мойнактын чарып алылды — дээр, Мадан-оол олун шигек кырына олуртуп кааш, өөлөн-үнгү кээрге, кышкы өс дээр-үнү имистекчел алындыла, өдөк алаанна кылдышкан кырышан дон ийи-биле, даян-гыйжышкан кижилерин даян-гыйжышкан дег үн алдып, даш өрү турупканында бу-рчулгаар узеитинин кара дур-зуга, каадыраа чүве дег, ийи-бир бастырып, калгып чоруп орган. «Ала-Мойнак, Ала-Мойнак!» деп ыдын кылгырбай-шышан, уткуй кылаштан оа-

ла, Курдук-Кадай сугга тоб каадырлар турар Чанаш-оолду тавып каан. Уткуй алган аалчы-биле амыр-медияны солдушпашан, өөнөч каан. Холд дагыла төвөн-биле өөктөш кымып каан, чег үзүлдөн кылган чырыктын аптар кырында имистекчел чырыны, оон хубукту-зумаар чылды Чанаш-оол эскерип, чагайга оожула дит буюунун кылган олунун чилдиг калыныга чыгып, чыччи үзүлгөн буттарын даштапкырып, домбула илг шайын дашыл аякта ту-дуп, артаанышкан шикша кыры чораша келген, амынтарын хөрөл-ле эгелден. — Хемчик аялдарында бээр чоруду, акый, арбан чыгышга база кырыштан, суму тергилекчи илгек кымып турду. — Шыя-та, тайга-танды бажыга чүве дыйнаар эвес, чон арзыныга киргеш келген, солун чүве-ле сенде кире-дир, хөрөп керем харын, оол — дээр, Чанаш-оолду таж-кымын харынын кымыс-каш, уаур суна каанкан. Чанаш-оол аякта кулуп алган шайын чаныга салз тыртып кааш, чылыккаш, хурге берген арыш суйбай тукулашкан, соруп алган таакпызын бичи үндүр ургулуп, карактарын чымылган чоруп, бо-дамчалым сүргөй чугаалап эгелден. — Чазанын кожуун хо-раазыга Танды Тыванын ча-гай төлөөн чораш барган дээр-ле болду. Нам үрүчүн илгери болду даштаар, бичи суму тергилекчи илгек чыгып чыгып чугаалап ту-рар чоруп ийи. — Ооай, чоңун чүүнү дугайында чымып болган чүве дыйнаш, оо? — Харын, акый, араттар мал ажылы-биле чер ажыл-каш хөгжүрүп дээр-ле чорду. Мал-маган оолдаш-кыны алааткын, хун дурту

улап, чымыл бээрге, түс-түс арбанар айы-биле араттар-нын чарлап алгаш, сугат бугаларынын дестерине даш сөөртүп, чыгырлар, чоңуну малындан тараа, ситен шал-дерин камгалаар, кожуун ка-жазы тулар черлерге ка-раа кезип сөөртүр, өргөс кезип белектер деп-ле сургап турар чүве чоруду, акый. — Ону улус-чон дыйнааш, чүү дедир боор чүве-дир, дуйнама? — Демиежин тургаш, сугга бугалар казар, тараа, ситен шалдерин мадан кам-галаар, кажаа тулар чоңун-ла харын болур-чогур чү-вөдир ийи дийки турарлар-ла чоруду, акый. — Ол-лаа мун боор ийи. Арат чааа долгуннаш, ам черде бирээ болур ийиан, харын. Дем-бүле чок кижилер чүзүгө-дээ хуш четпес, тыртыр күш, азг, шары чок кижилер эвезип эвес-ле бол-дур ийи, ала — дээр, Мал-

чын-оол Чанаш-оолче чүү чөвөө эвез дээр, топтап көргөн. — Арбан, суму тергилек-чиеринин, араттарын-дээ чугаа-сөөдүн дыйнап ора-га, демийг ажыл-иш эгелээр-ле кире чорду — дээр, Чанаш-оол таакпызын хулууну хем дийниш майынына «доорс-доорс» кылдыр кая-тагылаан. Ол арзында Ир-гит-кис хирбача доораш, кө-жө-биле быдалап каан му-нуу эскеш, оожу алаанда ко-жа оожуттай салып кааш үш даштар кырыпче салыптар-га, оон бузуна өг ишти илгириней хола берген. — Соок дыйнып турар-да ала — деп чугаалаган. Мадан-оол олунун кезекте-рин эс иткелдеш, көзөй кааптарга, кургаг дит бугу-дунун көзүндө добул үг-дүн бузуражы сымдартай-нып үгеш, харачага челип турган. Алаа МОНГУШ.

УЛУСТУҢ ЫРЛАРЫН НЕПТЕРЕДИЛИ

Тускай номдан парлаа

Улустун ырлары, кожамыктары (кожамыктар) тыва улустун ас чогаалынын иштеште база бир кол черин ээлеп турар ыры, аялга — чер кырында кижилерини сагыш-сеткинин, угазыл-дынын, күзел-соруунун, өөрүшкүзүнүн, мунгалымы, ымыкшылынын илердик-чизи болгаш амырал-чурт-талгаларын чарыбас эртер-чизи Улустун ырлары чоңун амыралы-биле ханы шобашкан болгаш бурунгу шобашкан бээр төвү-биле ленте хөгжүп келген. Олар буюуну уткаарынын, характеринин талаа-биле язы-бүрү хай талааларын богулаар болгаш шулуук тургузууга дөмөй-лөшкөк, аянтышкан чык бол-башкан, оон өөрөшүн, билип алаан кончот белеп. Шыя-таан бөр бистин төрөзү тыва чөвөнс кайгамчык улустун молары-биле эс, а харын оларын күсүдөр, тыва хөгжүм херекселдеринге ойна-чан болган таланылгы, сандым-чанын кижилер-биле адалжып чоранын төөгүдө билип бис.

ИЕНИҢ ҮЛЕГЕРИ

Өг-бүлөгө ала-неиниң бот-үлөгери уруг-ларг кижизил-дигезинге улуг рольдуг бол-дур дээрин бугага эки бил-дирим. Хай уругтуг не дугай-ын бижикселден. Мен бо өг-бүлени 60 чыл-даран эгелеп билер мен. Оларын уругларын шунту беш кижиле хай уругларг өг-бүлөгө санаар. Бича өг-бүлөдү бот кырынга тур-гуду алары бот иеге амыр эвез дерек. Хемчик уруу ча-ла бир харлап турар өгүчү эр ээи Дамдын Далай-оол араашан, чон аларган. Данаа Салчаковна Ламаш Шире 1965 чылда Кызыл-та пар мергежин челип ал-гаш, өскө-төрөн чери Кы-зыл-Датга челип келген. Ол баштайгы чылдарында дуза-лаачы повар боор ажылдап чорган. Часык, чайгы, күсүк үлөдөрде трактористтерге, чо-лаачыларга, сугатчыларга, ситенчилерге чеп белектер, ажылдын эпит аргаларын өөрөшүн ап, багай эвез повар

диртип, ажылдак хыны тыва берген. Данаа Салчаковна-нын биче сеткилдиг, топтуг-томайынын, кызымаккай, эрес-шудуругуун эш-өөрү, кымыл-дагылар болгаш өс-кө-дө чону мактаар. — Оон ажы-талу беш кыс болган. Оларын төлөтүп кы-жалар кылдыр кижизилди, дооруктуруп өстүрери чаныс неге таварышкан. Хай кижин ижер-чирин аш-чеми, келер ийи-чеми, а кол-ла чүвө, өг-бүлөгө биче чыжыдан кижизилдиге чугула. Данаа Салчаковна уругтарына амыл-кашмак, топтуг-томайы, эвезил-эвезлек мөзү-бүдүштү үлөтүрүн көргүзүп, экинтен эгелейи, азырап, өстүрүп каан. Ол арага көңү-гүс илгеш, уругларга каржи-кажагай эвес. Оожум үн-биле чыгып сургаар. Кижиле бурунчөгө чөлүт болгаш шыгыны негедени

ЫНЧАН ОЙНАП ЭГЕЛЭЭН

Тывада бир нестерей өюннөрдүн бирээ — хол бөмбүү. Ону бестинге 1932 чылдан бээр ойнап эгелээни ол оюнун баштайгы ойнак-чылары чугаалаар. Ол чылдан эгелээш бо оюнга чогуу кынар улут сонуур-гал-биле ойнал турганын ка-ксы чугаалап көрөй. Амгы үе-де Култура министрствозунун ревизор-бухгалтер, че-ден сес харлы чоонушчу Аздын-оол Саноюн Саттын сактышынын дыйнаш мен. — Тывага хол бөмбүүнү баштайгы нестерейчилер Москва, Ленинград, Даг-Алтайнын Ойрот-Тура, Улан-Удэ хоорайларга өөрөшүн чо-раан студенттер, сургулдар турган болдур ийи — деп ол хөрээр. Хол бөмбүүн баштай-ла С. Тока, О. Долгар-оол, До-стаал-оол, А. Х. Алдын-Херст, А. Чыбы, М. Момбукай, Сан-гы-Балара, Хос-Хай, О. Хой-лака, С. Алдын-оол болгаш оон-даа эск илгичи амык-тар улуг сонуургал-биле ойнаар турган. Спортчу оюннарны чоо-чу-ну Сангы-Балара буюуну сактышынынга «Салчак То-ка хол бөмбүү ойну дугар уругташ эи ойнаар турган» деп бижээ. Ол база-ла 1932-1934 чылдарын иш турган-дыр. 1979 чылда Тыванын хай чооюн спортчулук чорашан хоочун башкы А. Х. Алдын-Хер-ред-биле чугаалашкан. — 1933 чылда хол бөмбүүн ойнап эгелээни кижиле — деп, ол мөзү-биле чугаазын эгелден.

Алыс чугаага тура чок хоочун-ла болгай. Тыванын каш дакпыр чемпион чоранын оон шаниаларында, бижик-документтеринде бил-ген мен. Ынчан ол чеден хар ажа дужуп чоран бол, узун, шилгелек дурт-санын болгаш ийи көрүп магадаан мен. Күш-культураның, спорттун кижилерини кадыкшылыга, ову-черивинге, узун назымлы болурунга улуг — салдарынын оон чугаазында илгич эскерип орган мен. Бо хоочун башкы болгаш журналист баштайгында типо-графиянын ийи дугар орту-мак шиколаны команда-ларына ойна чораш. Ол шико-лага хол бөмбүүнү бөлүмүн тургузуу ал, ону удуруп тур-ган. Салчак Тока дарга 1932 чылда-ла аныктарын револю-стуг эвлекенин секретары турган, ычаныг орус элчи черинин херимини иштиге

БИЧИИ-ДАА БОЛ, ДУЗАВЫС

Тыванын айттыг шеринге кады шерип албайн эрттирер чораш өөрүмден артык улус Мурузик биле Охемчик чурт-тап чорлар. Артыкчыны м чок. Кайгамчыкты талантыг, кылбас, тузупа чок Мурузик эвезлек музыкан турган. Ону ийи шиге чалаачыга өөредип-биле Москвага чоруткан. Ол өөредилгени иш доозуп алгаш, Тывага элп келген. Баштай шерип черинге ажал-даш, оон ИАР чазанын дар-газы Сат Чуринт-Дажига чо-лаачыла берген. Бир-ле катал (ол чылды ук-кандыр мен) ТАР чазанын даргазы Чуринт-Дажы мен келдиргеш, «Ам дораш Му-рузиктин соондан чоруп көр. Ол

САЙГАРТЫНА БЭЭР БООР

Тээли сууран, Чөен-Хем-чиктин Теве-Хал сууран бөлүк мелирнин пособие ака-зын үе-шанаа албайнын болгаш челир санаанын ака-зын чыгааларын республиканын Социал хандырлыга мини-стерствозунче сайгарып кө-рү-биле чоруткан бис. Социал хандырлыга мини-стерин оракачкы А. С. Владимированын ат салганы харымында ук чагааларда

ӨӨРҮП ЧЕТТИРДИМ

Мээн чеден харлаанымга мени сактып, чымыл өстерлг байыр чедирген Тыва Респуб-ликаын Дээди Советинин, республиканын Министрлер Чувеленин аппаратнын коллективтеринге мээн өг-бү-лемин мурундаан болгаш

АГАР САНЫ:

медээлер болгаш спорт — 3-36-82; — 3-34-57; оуза-га — 3-34-39; — 3-34-93; чагаа — *3-39-03; коррек-торлар — 3-41-23; үнүзүкчүлөр — 2-27-41; солун кел-бей барганда — 2-32-75; бухгалтерия — 3-37-11.

КИНО

(АКШ) 14.00, 16.20, 18.40, ВИДЕОЗАЛ: «Гигант Шоан-ны» 9.00, 11.00, 13.30, 15.30, 17.30 шактарда. «КАА-ХЕМ»: «Робот Джек» 13.30, 18.30, «Умары-ооночка» 16.20 шактарда.

ИНДЕКС 667000

Кызыл хоорай Красноармейская, 100. РЕДАКЦИЈА КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыр (ха-рыс-сагалыг секретарь) А. С. Дембурев (бол-сакторунун оракачкы), В. М. Сат К. К. Сат (кол редакторунун оракачкы), Ш. М. Суван, Н. С. Эрген. РЕДАКЦИЈАНЫН ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер үзүлөп

РЕДАКЦИЈАНЫН ТЕЛЕФОННАРЫ:

адыр чер — 3-34-26; кол редакторунун оракачкылары — 3-33-91; — 3-34-17; харымыскалыг секретарь — 3-34-92; оракачкы — 3-45-93; КИДИСТЕР: улус депутаттарынын Советтери, инитилел-политиктиг болгаш социал айтымгалар — 3-34-19; — 3-34-98; чөлүтүчү — 3-34-49; 3-36-73; көдээ ажыл-агый — 3-41-16; культура болгаш гүс өөредилгези — 3-39-15;

АГАР САНЫ:

Тыва Республиканын Ном удуур чер, полиграфия болгаш ном салдынын херектеринин талаа-биле кү-рүне комитетинин типогра-фиязы, Кызыл, Шетинин болгаш Кравченко куламу-чу, бажы № 1.